

SZTÁRAY ZOLTÁN

A magyar valóság nyomában

– Bibó István emlékének –

*Verje meg, verje meg, ha van verő Isten,
Aki csak egy kicsit ósdit akar itten.
Mert itt kárhozat van, itt le kell gyilkolni.
Mindent, ami régi, ezeréves holmi.
Mindent, ami senyveszt, mindent, ami árul
S Etelközt teszi meg hű magyar határu.
(Ady: A márciusi naphoz)*

A szentkoronával második elemista koromban találkoztam először. Iskolatermünk falán Dugovics Titusz önfeláldozása és Zrínyi kirohánása között hatalmas térkép függött, rajta a bal felső sarokban angyalos címer, alatta felírás: A Magyar Szent Korona Országai; meg hogy szerkesztette Kogutowicz Manó. Öreg térkép volt, a mutatópálca is megviselte már, a valamikor fényes-színes felülete alól itt is, ott is kivicsorgott egy-egy fehér folt.

Erről a térképről tanultuk a vármegyéinket, ezek székhelyét. Némi-lyikkel bajunk akadt, mint Lika Krbava vármegyével is, nem tudtuk jól kiejteni. Osztálytanítónk, aki igen tudós ember volt és tanítóképző intézeti tanár is, hiába erőlködött, a tempós tiszántúli beszédre járó nyelvek beletörtek a sok mássalhangzóba. Ám az ő szájából sem hangzottak jobban ezek a nevek.

Azt tudtam már, hogy Lika Krbava vármegye, meg a többi kimondhatatlan nevű valahogy nem a miénk. Tudtam, hiszen szülőföldem, a hepehupás vén Szilágy se volt már az, pedig ezt igazán könnyű volt kiejteni; a székhelyét is, amelyet mi odahaza Zilajnak mondtunk. Amit igazán nem értettem a térképről, az a felirata volt, sokszor eltűnődtem, mi is lehet az a Szent Korona?

Jól emlékszem, a király fogalmával is ekkortájt ismerkedtem meg. A karácsonyi vakációt az egyik, a Nagy Milic tövében fekvő abaúji falucskában töltöttem, ahol az állami elemi iskola tanítónője rászedett, szerepeljek én is a műkedvelők színelőadásán. Oka volt erre, a tót nyelvű helységben rajtam kívül csak egynéhány gyerek tudott helyesen magyarul beszélni. Az irredenta-legitimista darabban nekem nem kisebb szerep jutott, mint Ottó királyfié.

Már csak az utolsó, a színelőadást lezáró mondatomra emlékszem, amely így szólt: „Mert így akarom én: Ottó, a király!” Bajba kerültem ezzel a mondattal, a tanítónő véleménye szerint így kellett volna mondanom: „Mert így akarom én, Ottó a király!” Nemigen értettem a különbséget, pedig az igen kedves, még ma is a szívemben lakozó tanítónő, Morvay Imréné, magyarázta, Ottó még nem király, csak azután lesz, ha én ezt csengőhangú királyfiként bejelentem a nagyérdemű közönségnek. Ezzel az előadással egyszer s mindenkorra be is fejeztem legitimista tevékenységemet, míg a rosszul hangzó irredentizmus alapvető emberi jogokért küzdő válfajáról a mai napig sem mondtam le.

Később, amikor odahagytam a kollégium nagy boltíves, sötét, lőrésablakú osztálytermét, megtanultam, mit jelent a szentkorona, a király, a magyar királyság. Különösen az utóbbi volt könnyű lecke; úgy tűnt, nálunk mindenütt minden magyar királyi volt. A pénzügyigazgatóság a Kossuth utcában, a rendőrség, a posta, még a Deák Ferenc utcai sóhivatal is.

De nemcsak a hivatalok, épületek ékeskedtek ezzel a címmel, hanem az emberek is. Egyszer tanúja voltam egy jelenetnek: a megviselt kalapján ragyogó fényesre csiszolt, nagy sárgaréz címert viselő útkaparó így fizetett ki valakit, akivel összeszólalkozott: „Már pedig tudja meg, én magyar királyi útkaparó vagyok!” Az volt-e, vagy se, ma sem tudom, ám ettől a perctől kezdve nagyobb tisztelettel néztem rá, ahogy kaparta az út sarát s széles ívben kerültem ki a kerékpárommal.

Volt korona is bőven! Ott volt az egyfilléresen, a bélyegeken, a különféle pecséteken, a kincstári lovak nyakán, Horthy Miklós katonájaként éneklő, foltozott ülepű nadrágba bújtatott magyar bakák gombjain is.

Koronatúltengésben szenvedtünk s közben megvertségünkben, megalázottságunkban, megcsönkítottságunkban nevetett rajtunk a fél világ; olyan népek is, amelyeknek igazi, húsból-vérből való királyuk volt. Úgy gondolom, olvasóink hálásak lesznek, ha nem hozakodom elő azzal az elcsépelet szellemeskedéssel, amely az ekkori Magyarországot igen találóan jellemzi. Így éltünk mi a király nélküli királyságban, én jó ideig ama Nagytemplom szomszédságában, ahol Kossuthék 1849 tavaszán hiába vették le a Habsburgok fejéről a Szent Koronát s ahonnan hiába indultak el a korona nélküli címerrel a független magyar köztársaság felé.

Az idők szelét érző, a történelmi helyzetet világosan felismerő Károlyi Mihályt, Jászi Oszkárt megvetéssel, gyűlölettel emlegették; árulónak kiáltották ki őket, jóllehet az árulók talán éppen azok voltak, akik Európa e szegletében a régen késő társadalmi forradalmat önzésükben, tudatlanságukban cserbenhagyták s az országot előbb a vörös-, majd a fehérterrornak dobták oda prédaként. Szorgalmasan akasztgattuk egymást, s ránk köszöntött az új barokk korszak; a magyar társadalom a századokkal korábbi szerkezetébe fagyott.

Jogászaink ahelyett, hogy a huszadik századba ülő, mindenki jogát egyaránt biztosító alkotmány megteremtésén törték volna a fejüket, a magyar királyság jogfolytonosságát magyarázgatták. Azokat, akik a réges-régen esedékes szociális változást merték szorgalmazni, a szentkorona nevében hozott ítéletekkel riasztották el. Szegény szentkorona! Ha tudhatta volna féltve őrzött, megvasalt ládjában, mire kárhoztatták, mennyi szégyent kentek rá! Az ország vezetői-urai öröklötnék hitt és kierőszakolt érdekeiket védték nevében s nem ismerték fel, jaj, százszor jaj annak a népnek, nemzetnek, amely felett megáll az idő.

Úristen, micsoda árat fizettünk azért is, hogy a második világháború után kimúlt a fából vaskarika királyság s feledésbe merült a szentko-

rona! S talán csak a jövő mondja majd meg, mibe kerül az, hogy a szovjet – ha úgy tetszik, az évszázadok óta expanziós hatalmi külpolitikát folytató orosz – birodalom árnyékában, felügyelete alatt született meg a második magyar köztársaság, hogy csakhamar a respublikából, a népuralomból, rémuralommá válják. Ebben az időben se sokat gondolhattunk a koronára, a királyságra, meg a papíroson szégyenkező kényszer-népköztársaságra sem: hol reményt veszve, hol pedig reménykedve kapkodtunk a szabadság elérhetetlen levegője után az ostobaság, műveletlenség, a mérhetetlen hataloméhség és a bosszúálló gyűlölet szennyes mocsarából felszínre kúszott legújabb rendiség járma alatt.

Ismétlem, feledésbe merült a korona, annyira, hogy az 1956-os magyar forradalom során szóba se került: nem a koronás címerrel cseréltük fel a gyűlölt vörös csillagot, hanem Kossuthkéval, a koronátlanlannal. Nem volt ez kegyeletsértés, a magyar nép akarata volt, népszavazás: forradalmunk nem akarta megállítani az Időt, útja nem vezetett visszafelé.

Mi, az úgynevezett ötvenhatosok, a szentkoronával valójában csak menekülésünk után találkoztunk megint, amikor az egy évtizeddel korábban elindult honfitársaink közül igen sokan számon kérték rajtunk, miért hagytuk le a címerről? Hiába érveltünk, nem mi fosztottuk meg a címerünket a koronától, hanem még Kossuth Lajosék, a csatazaj csak igen lassan ült el. Magam is érthetetlenül szemléltem azt a misztikus ragaszkodást, amelyet a korábbi magyar emigráció – főként a második világháború után menekültek – a szentkorona iránt mutatott.

Valamikor 1958 őszén Washingtonban találkoztam egy volt magyar diplomatával, aki beszélgetés közben összekulcsolt kézzel, hála jelével az arcán nézett az égre, mondván: „Istennek hála, legalább a szentkorona is itt van velünk!” Ma is szégyellem, hogy erre a kötekedő, pestiesen megfogalmazott kérdésre fakadtam: „No, és miért jó az nekünk?” Az időközben az égiekhez költözött magyar úr soha többet szóba nem állt velem, s ezt nyilván ki is érdemeltem.

1977 novemberében a tűzhányó erejével tört ki újra a harc a magyar emigráció köreiből a szentkorona miatt; ezúttal az amerikai kormány és elnök ellen állt fegyverbe a nyugati magyarság, olyanok is, akik 1956-ban a Kossuth-címerre esküdtek: ne adják ki a koronát a Kádár-rendszernek. Mások is megállapították már, e tiltakozásoknak semmiféle reménye nem lehetett. Az Egyesült Államok 1977-ben rendezte a még vitás anyagi ügyeit is Magyarországgal s nem volt semmiféle jogcíme az őrizetében lévő korona visszatartására. Az, hogy a magyar emigráció egyik-másik tagja véleményét is kikérték, minden valószínűség szerint csupán a látványossághoz tartozhatott.

Szeretném megnyugtatni az olvasót, nincs szándékomban visszakerüldeni a szentkorona visszaadása körüli meddő vitákat, s nem vállalkozom arra sem, hogy jósolgassam, milyen hatása lesz a közszemlére kitett koronának a magyar népre. Erre a kérdésre is sokan adtak már választ, ki így, ki amúgy mérlegelte, értékelte a lehetőségeket.

Hogy mégis – látszólag igen profán módon – e kényes témát emlegetem, annak egészen más oka van. Az Új Látóhatár 1978-as 4-5. számában kitűnő alkotmányjogi szakértőnk, Feketekúty László és a kiadvány felelős szerkesztője, Borbándi Gyula, mérték össze ismeretüket, érveiket a szentkorona és a szentkorona-tan körül.

Ehhez a vitához sem szeretnék hozzászólni: alkotmányjogi ismereteim felette hiányosak; lévén, hogy amikor a Közgazdasági Egyetemen ezt a tárgyat hallgattam, az ugyancsak kitűnő és országos szaktekin-télynek örvendő professzorunk két egész féléven át ismertette velünk Horvát-Szlavónia alkotmányjogi helyzetét, jóllehet magam szívesebben hallottam volna valamit a legújabb magyar választási törvényről. Ám professzorunk megrekedt a Dráva-Száva közén, a magyar választók jogai nem nagyon érdekelhették.

Olvasván Feketekúty László igen nagy gonddal megfogalmazott értekezését, amelyben állítja, a szentkorona tana „egyáltalán nem veszítette el időszerűségét, hanem továbbra is nélkülözhetetlen szerepet tölthet be a magyar nemzet életében”, eszembe ötlött, különösen a nélkülözhetetlen szerep emlegetése miatt, hogy a hajdani magyar királyság,

birodalom, a szentkorona s maga a szentkorona tana is – sok más egyéb tényezővel egyetemben – vajon nem sorakoznak-e fel azok között az elemek között, amelyek agyunkba fagyva, rögződve az illuzórikus, a valóságot tudatosan elhessegető, hibát hibára halmozó, torz magyar történelmi, politikai és közgondolkozást, meg a magunkról, a magyarságról alkotott hamis képet eredményezik?

Ne essék tévedés: nemcsak az emigrációkra gondolok, hanem az egész magyarságra. Innen és túl a Lajtán, a jelenben és az elmúlt századokban.

Közhelyet idézek, ha állítom, nincs tárgyilagos történetírás. Népek, nemzetek önmagukról írott történelme rendszerint megszépített, hízelgő; a győzelmes csaták emlékeit sokkal jobban őrzik meg, mint a veszteséket, a dicsőséges korszakokat jobban domborítják ki, mint a dicsteleneket. Tudatunkban azután még ezt a kozmetikázott történelmet is tovább formáljuk-kerekítjük, legendákkal, vágyainkkal övezzük, egyoldalúan ítéljük meg s észre sem vesszük, milyen zavarossá sikerítettük történelmi ismereteinket.

Találkoztam Párizsban olyan magyarral, aki dicsekedve számolt be francia vendéglátóinak a hun rokonságunkról, Attiláról, az Isten ostoráról, aki a Szajna partján még ma is nagyjából a pokolból szabadult ördöggel azonos. St. Gallenben tanúja voltam egy tisztos svájci polgár megrökönyödésének, amikor az egyik, a forradalom után hozzájuk menekült magyar egyetemi hallgató nem kis büszkeséggel mesélte el, hogy bizony, a nagy kalandozások idején ebben a városban is jártak már magyarok. Kár volt dicsekednie, a St. Gallen-i polgár, a főiskola questora, ezt nagyon is tudta s a városnézést úgy rendezte, hogy közben megmutatta, eleink hol égették fel annak idején a kolostort.

Mesélték, Augsburgban valamelyik rátarti honfitársunk a Képes Krónika és a magyar közhiedelem szerint számolt be a Lech mezei csatáról a jámbor helybelieknek. Nem tagadta ugyan a magyarok vereségét, ám ennél sokkal jobban domborította ki, hogy Lehel vezér, mielőtt kivégezték volna, Konrád császárt kürtjével agyonsújtotta, hogy szittyá módra szolgálja legyen a másvilágon. Az augsburgiak

sohasem hallottak erről a fegyvertényről, s amikor állították, hogy egyik Konrád császárt sem verték agyon, barátunk bizonygatta a maga igazát, azzal is, hogy a megcsorbult kürt még ma is látható a jászberényi múzeumban.

Lám, világos a kép: még az egyik legszörnyűbb vereségünket is igyekszünk valamiképp megszépíteni. Ám ne vessünk követ az augsburgiak vendégszeretetét igénybe vevő magyarra, a legendát magunk sem tanultuk másképp. Néhány évtizeddel korábban én is megilletődéssel csodáltam meg Lehel vezér kürtjét és se a csatavesztés, se a gyászmagyarok nem jutottak eszembe: képzeletem a messzi Lech mezőn járt, ahol a sisakos, turultollas, tagbaszakadt vezérünk egyetlen csapással agyonsújtotta a császárt. Úgy kellett neki – gondoltam –, már csak azért is, mert akkoriban nagyon nem szerettem a németeket.

Hogy a korábbi témánkhöz kanyarodjak vissza, legenda veszi körül a szentkoronánk eredetét is; 1880 óta tudjuk Hampel Józsefék vizsgálatából, hogy nem lehetett Szent István koronája, hiszen jóval nagy királyunk halála után készült. Ám magyarjainkat a legújabb kutatások bizonyítékai sem győzik meg, hitükből fakadó véleményük más, s öltre mennek vélt igazukért.

Történelmi tudatunkban hibásan rögződött meg a magyar királyság is. Szent István királyságát általánosságban folyamatos történelmi jelenségnek véljük, s nemigen vagyunk hajlamosak arra, felismerjük, ez a korai nemzeti királyság miként alakult át nagy területeket átölelő, más népeket, nemzeteket is magába foglaló, idegen uralkodóházakból származó királyaink alatt magyar birodalommá. Még később pedig függetlenségünket veszítve, magunk is más birodalom keretébe kényszerültünk.

Gyakran feledjük azt is, hogy Szapolyai Jánoson kívül az Árpádok kihalta óta Hunyadi Mátyás volt – idegen származása ellenére is – az egyetlen nemzeti királyunk; s azt is, hogy századok óta teljes függetlenségünket, megnyomorítva, igazságtalanul megcsónkítva csak a két világháború közötti Horthy-korszakban értük el. Nem lehetetlen, hogy

hamis nemzettudatunk fő oka éppen az, hogy a rég letűnt magyar birodalom lebeg még mindig a szemünk előtt.

A nagy európai birodalmak nemzeti államokra való széthullása, tagozódása idején a magyarság nem tudta megteremteni a maga nemzeti közösségét, államát. Ezt az elmulasztott lehetőséget csak jóval később, szörnyű fájdalmak árán, külső hatalmi erők pótolták az embertelen és igazságtalan trianoni békediktátummal.

Ám régi birodalmi tudatunk, gondolkodásunk túlélte ezt a tragédiát is, a trianoni határok etnikum meghatározta, jogos revízióján túli, a „Mindent vissza!” jelszóval megfogalmazott területi követelés, amelyik meg ma is hallatszik, ezt tükrözi. E maximalista elképzelés hangoztatói történelmi jogainkra hivatkozva magyarázták, magyarázzák érveiket, gyakorta felkészületlenül meddő módon bizonygatják foglálási elsőbbségünket s nem tudnak lemondani arról a birodalomról, amelynek térképéről elemista koromban tanultam Lika Krbava varmegyét.

Persze, nehéz pálcát törnünk e honfitársaink fölött; éppen olyan nehéz, mint elfogadnunk azt a lehangoló ténytet, hogy a történelmi idők folyamán a népek, nemzetek, országok sorsának alakulását nem az igazság, nem erkölcs, nem humánus és nem jog határozza meg.

E gondolatokat felvázolva nem lehet elhallgatni Erdély áruba bocsátását az első világháború folyamán, amikor előbb orosz, majd francia kezdeményezésre az 1916. augusztusában Bukarestben megkötött titkos franciák és oroszok a Tiszáig ígérték oda Romániának a háborúba mellettük való belépés jutalmaként. E titkos szerződés aláírói aligha gondoltak történelmi jogainkra, egyszerűen meg akarták nyerni a háborút, amelyben mi okkal, ok nélkül a rossz oldalon voltunk. A háborúk fegyvereit, eszközeit általában nemigen változtatják s jaj, minden időben jaj a legyőzötteknek!

A magyar valóság nyomait keresve, érdemes megemlítenünk e szerződésről, hogy megkötése után mindössze harmadfél esztendeig maradt titokban. A párizsi Le Temps 1919. február 3-án a megállapo-

dás teljes szöveget közölte s így az úgynevezett béketárgyalások idején már ismert kellett legyen. Nem tudunk arról, hogy az inkább rap-
portra, mint tárgyalásra hívott magyar békeküldöttség erre bármilyen
formában is hivatkozott volna. De hiába keressük nyomát a modern
kori magyar történelmi munkákban is. Kérdés, ismerték-e egyáltalán
diplomataink, államférfiaink annak idején?

Jászi Oszkár hivatkozik az egyik munkájában a közte és Tisza István
között történt beszélgetésre, amelynek során ő említette, hogy egy tit-
kos szerződés értelmében a háború után a magyar–román határt Deb-
recen térségében húzzák meg. Tisza nem mutatott különösebb érdek-
lődést, mindössze a bihari birtokait féltette, amelyek majd Romániába
esnek. Mi lehetett az oka ennek az érdektelenségnek? Egyelőre csak
találgathatjuk. Egyféle burokban, az adott valóságtól elszigetelve
éltek a vezetőink?

Hogyan lehetséges az, hogy ezt az Erdély sorsát meghatározó szerző-
dést nyilvánosságra hozatala után mintegy hat évtizeddel e sorok szer-
zője – aki még csak nem is történész – ásta ki, fordította magyarra és
adta közre, otthoni és a külföldön élő hivatásos történészeink nem kis
izgalommal járó megjelentetésére?

Sokan lehetnek, akik a sajátos, illuzórikus és hamis történelmi szem-
léletünkben, magatartásunkban fajtabéli tulajdonságokat keresnek. E
feltevésnek ellentmondhat az, hogy a szláv eredetű, ám a miénkhez
hasonló életutat megjárt lengyelek magatartása igen közel van a
magyarságéhoz. Így azután arra a következtetésre juthatunk, hogy tör-
ténelmünk eseményei, adottságai alakítottak bennünket ilyenné, s ha e
magatartás gyökereit keressük, bizonyára a messzi századokba kell
visszanyúlnunk.

Nem kétséges, a vérünkbe beivódott, agyunkba rögződött, a dicsősé-
ges magyar századokat idéző nemzettudat kialakításában igen nagy
szerepe volt a katolikus egyháznak. Korábban is, de különösen az
ellenreformáció idején – szemben a protestáns realitás-szemlélettel –
a földi világ fölötti vallásos misztikumba emeli a magyar királyság

fogalmát s hangsúlyozza, a magyar állam megalapítója az ősi katolikum, szimbóluma pedig a Szilveszter pápa adományozta szentkorona.

István és László királyaink szentté avatása, az apostoli király és királyság elnevezések is öregbítik ezt a misztikumot. A hazánkba megkésve érkező, a földi világtól, valóságtól elrugaszkodó, fenséget kereső barokk-szemlélet, főként a jezsuita atyák buzgólkodása nyomán megteremti a Regnum Marianumot, Mária országát, amely virágzik, hatalmas és az égiek védelmében biztonsággal nézhet a jövő felé is.

„A Szent Korona nem test és vér szerint való örökség — hirdeti a korszak egyik szószólója —, hanem Boldogasszony kezéből adatik, kinek tetszik. Azért, aki e koronára vágya, eszébe venné, minemű törvénnyel járna a magyar korona. Elsősorban azért, hogy apostoli; másodsor, hogy angyali ajándék; harmadszor, hogy Szűz Mária kezében és szabados hatalmában áll annak adni, akinek tetszik.”

Hát bizony, ha e szemléletet egybevetjük Verbőczy István megfogalmazta szentkorona tanával, amely szerint Magyarországon minden hatalom forrása és az alapja a földön járó lényekből adódó nemzet — ez utóbbi alatt természetesen csak a nemesi rendet értve — s nem az égi vagy földi hatalmasságok, a magyar valóság után kutatva, csóválhatjuk a fejünket. Elgondolkoztató az is, hogy ebben az időben a „virágzó és hatalmas ország” függetlenségét veszítve a Habsburg-birodalom jármát nyögte. Két Magyarországon éltünk ez idő tájt is: az egyik az álmok birodalma volt, a másik a valóság porában fuldokolt. Ez utóbbinak ritkábban akadt szószólója.

Ám a különben rendkívül nagy műveltségű és sokoldalú nevelést kapott jezsuiták ezt az utóbbi Magyarországot nem látták meg, így nem is ismerhették. Ellentétben az egyszerű nép körében tevékenykedő protestáns papokkal, ők a felsőbb körökben végezték munkásságukat; felismervén, egyetlen főúrral sok ezer más lelket téríthetnek vissza a katolikus egyházhoz. Elmondhatjuk, hogy akkor, amikor tanításaikkal olyan lényegesen járultak hozzá hazánk műveltségének emeléséhez, nemzeti tudatunk erősítéséhez, elképzeléseikben egy sehol

sem létező, illuzórikus és misztikumokkal telített Magyarországot teremtettek meg.

Szemléletünk, ahogy mondani szokás, történelmietlen lenne, jó magunk pedig igazságtalanok, ha a katolikus egyház és a jezsuiták e nemzeti érzést felkeltő tevékenységébe belekötnénk. Még akkor is, ha úgy találnánk, hogy szándékuk elsősorban az „ösi katolikum” korábbi erejének, domináns voltának visszaszerzése, megerősítése, biztosítása volt. A nemzetnek nagy szüksége volt ekkor a lelkesítésre, bátorításra. Hogy azután ez a tevékenység később, mintegy túladagolva, hozzájárult a magyar illuzórikus, irreális történelmi köztudat elburjánzásához, azért se a jezsuitákat, se az egyházat ma semmi értelme nem volna kárhozottatni, számon kérni.

Ugyanezt mondhatjuk el Vörösmartyék romantikus korszakáról, amelyet eme általánosságban idegen származású, magyarul talán nem is beszélő, ám dicsőséges, ösi korunkat latinul megénekelni kezdő jezsuiták mintegy előkészítettek. Vörösmartyt emlegetve, érdemes idéznünk, amit Juhász Géza ír *A magyar szellem vándorútja* című kitűnő magyar irodalomtörténeti vázlatában:

„A honfoglalás eposzát már Csokonai óta várja a magyarság. Most meg is kapja; káprázatos nyelven. Ez az eposz mennydörög, mint Berzsenyi, s lágyan hárfázik, mint Csokonai. Képzelő ereje kimeríthetetlen. Egész mitológiát teremt: Hadurat, Ármányt, démonok tömegét. Hadseregeket mozgat. Tíz éneken át csattog a kard. Egész világot formál semmiből, millió színben tündöklőt s minden porcikájában magyart.”

Nem szabad megfejtkeznünk a minden bizonnyal jó szándékkal megírt középkori krónikáink szerepéről sem. Szerzőik szájhagyományokból, legendákból, gyakran kétes forrásokból merítettek a századokkal korábbi események leírásánál, rendszerint megint csak a ránk nézve kedvező, dicsőséges időket rögzítvén le. E krónikák anyaga azután befolyásolja a későbbi történetírást is, állíthatjuk, egészen napjainkig.

Hazánkban a tárgyilagosságra törekvő történelmi munkák sohasem voltak népszerűek. Ezekről a kísérletektől a századforduló magyarsága éppen úgy idegenkedett, mint a két világháború közötti, vagy akár a napjainkban Magyarországon vagy külföldön élő. Több készségünk van az álmodozáshoz, mint a megismerhető valósághoz; s ha valaki ébresztgetni akar bennünket, könnyen rásütjük a hazafiatlanság bélyegét.

Közben úgy járunk, mint a sokezres nyájról ábrándozó juhász, akitől álmodozása alatt mások elhajtják a néhány birkáját is. Olyan vadhajtásokra, mint például a sumér-magyar rokonság bizonygatása, talán nem is érdemes szót vesztegetnünk, még akkor sem, ha ezek az utóbbi esztendőkből őstörténetünk megújuló kutatásával egyetemben – bizonyára nem ok nélkül – megint divatba jöttek.

Korábban említettük, hogy ha a magyar illuzórikus nemzet-tudatot, történelmi szemléletet előidéző okokat keressük, a távoli magyar múltba kell visszanyúlnunk. Ezt kell cselekednünk akkor is, ha azt igyekszünk megvizsgálni, volt-e a mindenkori magyarságnak olyan rétege, csoportja, amelyik a századokon keresztül hordozója, generációról generációra átadója ennek az illuzórikus, irreális magatartásnak?

Volt-e olyan körülhatárolható rétege a magyar társadalomnak, amelyiknek füle különlegesen volt ráhangolva többek között a krónikákra, legendákra, a jezsuita atyák, Vörösmartyék korábban említett telkesítésére, biztatására, a századforduló millenniumos szirénhangjaira, Rákosi Jenőék húszmillió magyart és Mennyország-Magyarországot ígérő maszlagára, a két világháború közötti korszak hazafiasnak vélt szólami pufogatásaira? Volt-e olyan társadalmi csoportunk, amelyet a torz magyar történelmi szemlélet, a hamis nemzet-tudat melegágyának tekinthetünk?

Sok jel mutat arra, hogy ez a réteg a már egyébként is az unalomig szidott, kárhoztatott, a századokat túlélő Verbőczy-féle nemességünk tájékán kereshető. Annak a kis- és közép-nemességnek a tájékán, amelynek késői képviselőit - akik nem szükségképpen vérségi leszá-

mazottai is ennek a történelmi osztálynak - még manapság is fellelhetjük. Nemcsak a nyugati emigrációnk soraiban, hanem Magyarországon is. A múlt században ez az osztály végre lassan-lassan felbomlik s részesévé válik a fokról fokra kialakuló, konglomerátum jellegű magyar középrétegünknek, középosztályunknak.

Talán azt is megkockáztathatnánk, gerincévé. S nemcsak szerkezeti, de erkölcsi és tartásbeli szempontok miatt is. Ettől az időtől kezdve az említett melegágyat a középosztályunk gondozza; gyakran jobb ügyhöz méltó szorgalommal gyomlálván ki a hasznos növényeket a féltve őrzött gaz közül.

A sajátos magyar történelmi, gazdasági és társadalmi állapotok csak igen lassan teremtették meg a vékony polgári rétegünket, amelynek sohasem volt akkora dinamizmusa, befolyása, hogy haladóbb, reálisabb irányba tudta volna igazítani a kiegyezés után megint a régi kiváltságai felé kacsingató nemességünket. Éppen ellenkezőleg, nagyobb – jórészt ugyancsak idegen származású, főként német eredetű, neofita – részük még tovább is tüzelte a most már határozottan nacionalista irányba forduló történelmi- és köztudatunkat.

Nincs mit kertelnünk, ennek a most már vegyes, ám egy húron pendülő rétegnek – ha úgy tetszik, társadalmi érdekcsoportnak – az öröksége maradt, megtetézve az Osztrák-Magyar Monarchia kétes értékű, antik romjaival a két világháború közötti, tömegében sekélyes műveltségű s éppen azért minduntalan a kultúrförlényre hivatkozó, az akkori világ zaja-baja elöl fülét-szemét befogó középosztályunkra. Ezt a középosztályt a saját soraiból kikerülő, európai műveltségű, szélesebb horizontú, a magyarság valódi érdekeit felelősséggel felmérni tudó, gondolkodó elmék sem tudták észhez téríteni.

Nem vezetett nagyobb sikerre a munkás- és népi mozgalmakból támadt, a honi szociális bajokat feltáró, azok orvoslását sürgető csoportok erőlködése sem, jóllehet egy-egy reménysugár már a harmincas esztendőkből itt-ott felderengett a látóhatárunkon. Végül is, a felelőtlen háborús kaland után így szakadt ránk megint a pokol, szinte nem is tudjuk már, hányadszor. Az a pokol, amelynek kapuját rajtunk

kívül álló erők nyitották ki számunkra, ám amelyikbe magunk is megváltottuk a belépőjegyet.

Ebben a pokolban, amelyhez a tűzrevalót maga is szállította, középosztályunk felszámolódott. Egy része a kitelepítések, internálások, börtönök révén égett el, ha nem került akasztófára; mások a hazátlan-ság lassan hamvasztó tüzére kerültek. Vele hamvadtak, hamvadnak el azok is, akik útmutatói lehetek volna, akik megéreztek, meglátták, megtanulták, merre vezethet a magyar valóság útja. A második világháború mintegy milliónyi magyar áldozatához így sikerítettünk még hozzá jó néhány százezernyi: szinte versengtünk egymás pusztításával.

Akadhatnak, akik könnyen vetnek keresztet erre a letűnt, konglomerátum jellegű középosztályunkra, ám lehetséges, hogy ha ez az öncélú társadalmi érdekcsoport maga meg is érett a pusztulásra, tagjainak zöme – ismerete, képzettsége, szaktudása miatt – hasznos tagja lehetett volna egy megújuló, nyugati értelemben demokratikus Magyarországnak.

Abból, hogy ilyen határozottan emelem ki középosztályunk szerepét, egyesek talán arra a következtetésre juthatnak, hogy a bűnbakságot nemzeti tragédiáinkért e társadalmi osztálynak osztottam ki. Távól áll tőlem ilyen elhamarkodott ítélet: mindössze a hamis történelmi- és nemzet-tudatunk kialakításában való szerepére szeretnék rámutatni, mintegy a betegséget előidéző egyik, igen jelentős okra.

Nem mulaszthatjuk el, hogy meg ne kérdezzük: támadt-e a mai Magyarországon e letűnt társadalmi csoportnál jobb? Nem támadt és a magyar tragédiáknak ez az egyik legsúlyosabb jelensége. Meg az, hogy már a háború, mi több, az 1956-os forradalom után felnőtt nemzedékből megint kialakulni látszik egy megalkuvó, jobbára csak a maga érdekeit kereső, az annyit hangoztatott „osztály nélküli társadalomban” osztályösszefogást, a nemzettel, néppel szemben cinikus felelőtlenséget mutató új középosztály.

Mintha a magyarságnak kötelező hagyományai volnának: ahogy Verbőczy idejében sorakoztak fel a magyar köznemesek a főnemesi rendhez, hogy ők is részesüljenek a hatalomban, úgy fognak most kezdet a mindenható párt felső tízezerével a közöttük és a dolgozó tömegek között elhelyezkedő, a végrehajtó szerepet szolgai módon vállaló, néha túlteljesítve végző s ezért kiváltságokhoz jutó, kisebb-nagyobb szabálytalanságaikért türelmes vagy éppen megértő elnézést élvező százezrek: az új magyar középosztály.

Ez az új társadalmi érdekcsoport - némi kivétellel - nemcsak elismeri, de büszkén vállalja is a konformizmust, dicsekszik azzal, hogy nincsenek elvei, s ahogy a két világháború közötti elődjek vállalták Horthy Miklós királyságát, úgy vállalja most az új Bethlen Gábornak kikiáltott Kádár János népi demokráciáját. Jóllehet, életformájából tudja, hogy az nem népi és nem is demokrácia. Mi több, életszemlélete, életmódja, megnyilvánulásai feltűnő rokonságot kezdenek mutatni az annyit becsmélte, elátkozott magyar dzsentrivel, s egyik-másik tagjának a stüszivadász-kalapjára már-már felrepült a zerge toll is.

Térjünk most vissza a 16. század magyar köznemességéhez, amelynek kiváltságait és a hatalomban való – megítélésem szerint inkább csak vélt – részesedését Verbőczy István a meggyengült királyi, mondhatnók, központi hatalomtól harcolta ki. Verbőczy ekként fogalmazta meg a szentkorona tanát:

„A közhatalom ősforrása és tulajdonképpeni birtokosa a nemzet, amely a maga hatalmát önként ruházta át a királyi hatalom közjogi jelvényeként tisztelt szentkoronára s ennek útján, ezen keresztül a koronával homlokán érintett királyra” – olvassuk Szekfűtől – Az országban nem lévén más hatalom és birtokjog, mint a nemesi, minden a szentkoronából árad szét a nemesekre, viszont a szentkorona és viselője hatalmát a nemesek összességétől kapja....Nincs tehát fejedelemség, csak a nemességtől választott és nincs nemes, csak a királytól nemesített.”

Nincs kétség: a szentkorona tana illetően való megfogalmazása szerint a nemzet – értve alatta a fő-, köz és kismemességet – hatalma a király fölött állna. Ám, ha végigtekintünk hazánk történetén, ha a megismerhető valóságot vizsgáljuk, be kell látnunk, ez a feltételezett s lerögzített nemesi hatalom nemigen érvényesült, inkább csak a rendek agyában, vágyaiban létezett. Köz- és kismemességünk azt sem érte el, hogy a főnemességgel a Hármaskönyvben biztosított egyenlő jogokat élvezhesse.

A királyt magát is ez időtől kezdve a mindenkori külső hatalmi erők ültették a magyar trónra, néha meg sem koronázva. A nemesi rend az akkori nemzet, inkább csak kiváltságokhoz jutott, a vélt hatalmát a jobbágyság feletti hatalmaskodásban élte ki. Így vált Magyarország társadalmi vonatkozásban a magyar nemesség országává, s ez a rend akkor vonta meg az ország lakossága zömének majd minden jogát, amikor nyugaton az erősebb központi hatalmak igyekeztek minden alattvalójuknak elviselhető életlehetőséget biztosítani.

Az annyit átkozott Habsburg királyaink e téren való javítási kísérlete meghiúsult a kiváltsági és maradisága páncéljába öltözött nemességünk ellenállásán. Okkal hihette hát ez a társadalmi érdekcsoport: a hatalom letéteményese, jóllehet csupán a „nemtelen” tömegek kihasználója és társadalmi fejlődésünk kerékkötője volt, maradt.

Egykori nemességünk, majd a letűnt középosztályunk jó részének eszményképe, Verbőczy István - ez a becsvágyó Bereg megyei kis-nemes - megérdemelten foroghat sírjában. Nemcsak a magyar jogfejlődést századokra megakasztó Tripartitum – lényegében a nemesség jogainak – megfogalmazása miatt, hanem azért is, mert műve a köz- és kismemességet szembe fordította az ország népével. Érdeemes elgondolkodnunk, miként alakulhatott volna hazánk társadalmi berendezkedése, történelmi, gazdasági élete, ha ezek a rétegek nem a jobbágyság ellen, hanem éppen mellette foglalnak állást.

Híres perlekedő nép vagyunk. Nem lehetetlen, ez az örökség is Verbőczy Istvánról maradt ránk. A Hármaskönyv nyomán szinte előntik az országot a peres ügyek, főként birtokperek; mindenki mindenkit

perel. A kialakuló, úgynevezett jogásznemesség csakhamar kitanulja a törvény fifikáit, kibúvóit, buktatóit: a hozott bírói ítéletek gyakran nem az igazságon, hanem jogi formaságokon múlnak. Ezek a formaságok módot adtak arra is, hogy egyes perek nemcsak évtizedekig, hanem több generáción keresztül is tartottak.

Maga Verbőczi István is él a lehetőségekkel, országos ítélőmesteri tisztségében mérhetetlen vagyonát – a Hármaskönyve védelme alatt – nem a legtisztességesebb körülmények között gyarapítja. Úgy vélhetjük, helyénvaló a kérdés: volt-e Verbőcziéknek közük ahhoz, hogy Magyarország még a huszadik század első felében is sokkal inkább volt a jogászok, mint a jog országa?

Másik kérdésünk: mennyiben járultak hozzá Verbőcziék a történelmünkben határozottan kimutatható jogi formalizmus kifejlődéséhez? Érdeemes felütnünk Prohászka Lajos 1930-ban megjelent, A vándor és a bujdosó című munkáját. Ebben a következőket írja a szerző:

„A magyarság létének nagy összeforrasztója, konzerváló tényezője a jogi formalizmus, de ugyanakkor minden történeti katasztrófájának is előidézője, vagy legalábbis ebben jelentékeny közrehatója. A fejlődés folytonosságát ugyanis a formák csak akkor tudják biztosítani, ha helyet adnak a folyton megújuló életszemléletnek. Kell azért a formákat fenntartó akarathoz egy megoldó akarat, amely a formák jelentésváltozását lehetővé teszi úgy, hogy ezzel a jelentésváltozással maguk a formák is lassan átalakulhatnak.

A magyarságnál éppen ez a megoldó akarat hiányzik. Annyira bízik a formákban, hogy velük a soha előre nem látható élethelyzeteken is uralkodni akar s miközben rákényszeríti őket a közösség egész organizmusára, nem veszi észre a változó idők méhéből fakadó, a feje fölé gyülekező fellegeket.

Ezért mutat a magyar élet örökös zökkenőket, mély, szinte áthidalhatatlan hasadásokat; ez az oka, hogy minden új mozgalom és szellemi átalakulás csak elszigetelt egyeseknek tisztán lelkiállapotbeli kifejezéséig jut el s rendszerint az is marad mindvégig, a valóságba nem kap-

csolódik, a teljesülésig nem jut el, ha csak akkor nem, amikor már késő.”

Érdemes idéznünk Szekfű Gyulát, aki szerint történetíróink közül Szalay László ismerte fel először „az ezeréves magyar állam keretén belül az alkotmányos viszonyok változásait és ezzel hatályon kívül helyezi azt a tabuszerű illúziót, mintha a magyar állam alkotmánya ezer esztendőn keresztül nem változott volna és a vérszerződéstől kezdve ugyanazon magas szabadságvédelmi elveken épült volna fel, unicumként a kontinensen, melyhez legfeljebb az angol alkotmány hasonlítható. Munkája nem is tudott soha népszerűvé válni, miután a magyarság a múlt történetében mindenkor a saját tükörképét akarta megcsodálni.”

Komis Gyula szerint: „A magyar politikai élet tele van évszázadokon át tudatos és nem tudatos fikciókkal. A magyar állam de jure való önállósága arra a fikcióra csábította a nemzetet és legjobbjait is, hogy a magyar állam de facto való önállóságát is hirdették: a tényleges hatalom illúzióját keltették.”

Komis idézi Széchenyit is, aki bírálván a magyar állapotokat, ezt írta; „Nincs a világon a hatalomnál erősebb argumentum, hogyha az valóságos, de ellenkező esetben az argumentum nem vezethet más eredményre, mint mohácsi tragédiákra.”

„A túlzó történeti tudat - folytatja Komis Gyula *Az Államférfi, A politikai lélek vizsgálata* című munkájában - a nemzetet csupa jogi illúziókba ringatta: több jelentőséget tulajdonított a papíros alkotmánynak, a kikényszerített jogi formuláknak, a külsőleg törvényszakaszokban paragrafált szabadságnak, mint az élő valóságnak s a reális belső értéknek. Ha jogi formulát kapott a nemzet, akkor már nyugodtan megalkudott a csúnya valósággal. A nemzet függetlenségi vágya időről időre kielégül, ha közjogi hallucinációba ringatta magát. Micsoda vívmánynak érzik a rendek az 1790. évi X. törvénycikket, amely kimondja: Magyarország a hozzákapcsolt részekkel együtt szabad és kormányzatának egész törvényes módját illetőleg független, azaz semmi más országnak vagy résznek alá nem vetett, hanem saját

állami léttel és alkotmánnyal bíró, tulajdon törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgatandó és kormányozandó ország.

Persze – írja Komis Gyula –, azért minden maradt a régiben: továbbra is a legjelentéktelenebb magyar ügy sem volt elintézhető a bécsi osztrák államtanács tudta és hozzájárulása nélkül.

Nem annyira képzelőerőre, mint némi tárgyilagos történelmi ismeretre van szükségünk ahhoz, hogy ezt az illuzórikus politikai gondolkodást, hamis nemzet-tudatot hazánk történetében felismerjük. Elég csak az 1848-49-es szabadságharcunk melléfogásaira gondolnunk; főként arra, mennyire nem ismerték fel Kossuthék sem a Kárpát-medencében lakó nemzetiségek jelentőségét, igazi szándékát, amelyekre maga Kossuth Lajos is csak később, az emigrációban döbrent rá.

Általánosságban meddő a történelmi események bírálatánál megkérdezni: mi lett volna ha... ám hadd kérdezzük meg mégis magunktól, hogyan alakulhatott volna hazánk sorsa, ha Deák Ferenc, a haza bölcse, hallgatva az elveihez haláláig ragaszkodó Kossuthra, idejében ismeri fel, egy már csődbe jutott, halálra ítélt Habsburg-birodalomhoz társította be a nemzetet? Ha felismeri, a századok folyamán meggyengült magyarság képtelen az egyenjogú társulásra és függetlenségünk csupán írott malaszt marad; hogy e birodalom előrelátható felosztásakor minden bizonnyal fizetnünk kell?

Mi lett volna, ha fogunkat összeszorítva, együtt viselve a sorsunkat a Kárpát-medence többi népeivel, visszautasítva a régi dicsőségünkre csábító ajánlatot, kívül maradunk ezen a frigyen?

Vajon, ha így távol maradva a háborútól is, ülünk le együtt a szomszéd népekkel a Habsburg-birodalmat felosztó asztalhoz, határainkat Párkánynál, Biharkeresztesnél, Kelebiánál húzták volna-e meg? S hát ha így még Kossuth és mások konföderációs tervének is lehetett volna reménye? Ma már hiábavaló, igen fájdalmas kérdések ezek!

Mennyi kárt okozott a nemzetiségeink függetlenségre, vagy egyenlőségre való törekvését célzó mozgalmak – birodalmi szemléletünkből, torz politikai gondolkodásunkból fakadó – meg nem értése, elnyomása! Ha valaki kíváncsi erre, vegyen magának fáradságot s lapozzon bele a korabeli francia, olasz vagy angol hírlapokba.

Kérdezzük meg, mi hasznunk volt az első világháború utáni fából vas-karika királyságból? Javunkra vált-e azzal, hogy társadalmi fejlődésünk féke, egy divatjamúlt rendiség oltalmazója volt? Fel tudjuk-e mérni, mennyire izgatta a körülöttünk és kárunkra megteremtett úgynevezett utódállamokat, az ezek létét garantáló nagyhatalmakat azzal, hogy megint az elnyomó, birodalmi szerepre vágyó képződménynek tartották?

Végezetül, amit kihagytam e vázlatos gondolatokból, hadd mondja el helyettem Apáczai Csere János, aki negyedfél évszázaddal korábban, amikor megtért nyugat-európai útjáról és elfoglalta a gyulafehérvári kollégium tanári székét, így szólt időn, téren át minden magyarokhoz, hozzánk is:

„Ó, szégyelljük meg immár ily nagymérvű oktalanságunkat, restelljük már egyszer, hogy bennünket barbároknak, bárgyúknak, tudatlanoknak és faragatlanoknak hívhatnak; mi kedvünk telük abban, hogy az idegeneknek örökké csak a gúny tárgyaivá leszünk? Ideje felébredned, te álmos, te hályogos szemű magyar nép! Végre-végre ősi álmaidból ébredj fel, lehelld ki magadból Bachust, akinek mindig áldozol, szemed homályát írral oszlasd el.

Nézd, szemléld, vizsgálj meg annyi nyomorúságodnak forrásait, melyek elárasztanak, hogy kedvenc zálogaid, a haza reményei, a bölcsőtől fogva a tudatlanság feneketlen mélységeiben vannak elmerülve és soha a világosságot, a maguk és a haza hasznát nem látják.”

(1979)

(*Nyugati Magyar Esszéírók Antológiája, EPMSZ, 1986*)